

Continuity and Change in Coinage System from the Decline of Ilkhanids Dynasty to the end of Timurids Dynasty in Eastern Territory of Iran

Nasrin Mirakhorloo^{*}, Mahboobeh Sharafi^{}**

Abstract

Coinage and monetary system during the decline of Ilkhanids and Timurids dynasties shows the continuity of Iranian bureaucracy with Turkish-Mongolian culture and tradition. Some components of this monetary system such as monetary units, titles, phrases and inscriptions have continued but some of them have changed and transformed. The present writing analyzes the signs of continuity and transformation of coinage system by a historical method based on an analytic-descriptive approach and using historical resources and available coins in museums and available pictures and catalogues and tries to answer the following question: given the analysis and comparison of the coins in these periods, how was the process of continuity and transformation and what changes were done in this system by actions of Sultans and kings? The research findings indicate that the coinage system in local governments of Togha Timur and Sarbedaran in eastern territory of Iran were continued based on gold, silver and copper; handwriting, character, titles, rites and names of four Ilkhanids caliphs were inserted like Sunni decoration. Except Ali Moayyed period in which most of writings, inscriptions and phrases of coins such as Oljaito coins were coined with Shiite decoration, using the names of 12 Imams and

* PhD Student of History, Islamic Azad University, Yadegar -e-Imam Khomeini(RAH)Shahre Rey Branch, Tehran, Iran, n.mirakhorloo1348@gmail.com

** Associate Professor of History, Islamic Azad University Central Tehran Branch (corresponding author), Tehran, Iran, Sharafi1348@yahoo.com

Date received: 9/6/2022, Date of acceptance: 3/9/2022



Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

religious verses are considered as important characteristics of the coins in Ali Moayyed period. In coin system of Timurids, monetary units such as Dinar, Toman, Derham and Miri were continued as Ilkhanids period but monetary units such as Shahrokhi were common with different criteria. In case of using Turkish language with Persian and Arabic languages, some pictures and phrases were changed on the coins.

Keywords: Timurids, Coinage System, Sarbedaran, Togha Timur, Continuity and Transformation

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه از فروپاشی ایلخانان تا پایان حکومت تیموریان در قلمرو شرق ایران

نسرین میرآخورلو*

محبوبه شرفی**

چکیده

نظام پولی و ضرب سکه در دوره فروپاشی ایلخانان و تیموریان نشان دهنده تداوم دیوانسالاری ایرانی توأم با فرهنگ و سنت مغولی - ترکی است. برخی مؤلفه‌های این نظام پولی مانند واحدهای پولی، القاب و عبارت و نوشته‌ها استمرار داشته‌اند، اما مواردی دچار تغییر و دگرگونی شده‌اند. تحقیق حاضر می‌کوشد به این سوال پاسخ دهد، با توجه به تحلیل و مقایسه مسکوکات دوران مورد پژوهش، روند تداوم و دگرگونی ایجاد شده چگونه بوده و اقدام‌های انجام گرفته از سوی سلاطین و حاکمان موجب چه تحولاتی در این نظام شده است؟ یافته‌های پژوهش با بهره‌گیری از روش تاریخی، مبتنی بر رویکرد توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع تاریخی و سکه‌های موجود در موزه‌ها و تصاویرها و کاتالوگ‌های در دسترس، حاکی از آن است که نظام ضرب سکه حکومت‌های محلی طغاتی‌مور و سرداران در قلمرو شرق ایران بر پایه فلز طلا، نقره و مس تداوم یافته است، در زمینه خط و نقش‌ها، لقب‌ها، برخی شعارهای مذهبی و درج نام چهار خلیفه از عهد ایلخانان و تراز سنی آنان تبعیت کرده است، به استثنای دوره علی مویدکه غالب نوشته‌ها و عبارات سکه

* دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهری، تهران، ایران، n.mirakhorloo1348@gmail.com

** دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، Sharafi1348@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۶/۱۲



Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

ها مانند سکه های اولجایتو، با تراز شیعی ضرب شده اند، آوردن نام دوازده امام و آیات مذهبی از ویژگی های مهم سکه های دوره علی موید است. در نظام ضرب سکه دوره تیموریان، واحدهای پولی دینار، تومان، درهم و میری همانند دوره ایلخانان استمرار می یابد، لیکن واحدهای پولی تنکه، کپکی و شاهرخی نیز با معیارهای متفاوت متداول بود. درخصوص استفاده از خط و زبان ترکی توام با خط عربی و فارسی، برخی نقش ها و عبارت های روی سکه ها دگرگونی هایی ایجاد شده است.

کلیدواژه‌ها: تیموریان، نظام ضرب سکه، سربداران، طغای تیمور، تیموریان، تداوم و دگرگونی

۱. مقدمه

فاصله میان مرگ سلطان ابوسعید تا به قدرت رسیدن تیمور در شرق ایران، رقبای درگیر کشمکش ها و عبارت اند: شاهزادگان بازمانده سلسله ی چنگیزخان، حاکمان سلسله های محلی و گروه های وابسته به جنبش های مذهبی. در این برهه، طغا تیموریان در خراسان غربی و گرگان، کرتی های هرات در خراسان شرقی با بسط نفوذ در داخل سیستان و کرمان و سربداران در خراسان غربی حکومت داشتند، تحولات سیاسی، اجتماعی این دوره موجب حملات تیمور به شرق ایران شد.

نظام ضرب سکه و مبادلات پولی از شاخصه های دیوانسالاری دوره پیشاتیموری و تیموری است. این نظام مجموعه ای منظم و متداول از جنس، واحد پولی، القاب، نقوش و شکل هندسی، نوشته ها و عبارات به کار رفته در سکه ها است. نظام ضرب سکه در مقطع زمانی یادشده برپایه سکه های فلزی دوره ایلخانان است اما عبارات برخی سکه ها به تبع مناسبات سیاسی بین حاکمان و شرایط دینی، اقتصادی، اجتماعی حکومت ها موجب دگرگونی هایی در ساختار و ویژگی های آن شده است. به منظور مطالعه تغییرات و تداوم ضرب سکه در این مقطع، ضرورت دارد، با نگاهی گذرا به سکه های دوره ایلخانان، سیر تداوم و تحول خط و زبان، نقوش، وزن و عیار و عبارت ها و شعارهای به کار رفته در سکه های دوره فروپاشی ایلخانان چگونه بوده و پس از شکست حکومت های محلی و تشکیل حکومت تیموریان چه دگرگونی هایی در واحدهای پولی، خط، نقوش و سایر ویژگی های نظام ضرب سکه به وجود آمده را مورد مقایسه و واکاوی قرار دهد.

فرض بر این است که در هر دو دوره فروپاشی ایلخانان و تیموریان، ضرب سکه های فلزی با وزن های متفاوت استمرار یافت و مشروعیت دینی و سیاسی حاکمان و شاهان نقش مهمی در نظام ضرب سکه ایفا کرده است در عین حالی که نگرش دینی جوامع نیز مورد توجه بوده است و این امر در سبک های متفاوت ضرب سکه ها مشهود است.

اهمیت پژوهش: با عنایت به این موضوع که نظام ضرب سکه در شناخت تحولات سیاسی، دینی و اجتماعی جوامع نقش مهمی دارد و در حیطه پژوهش های تاریخی و منابع مکتوب کمتر مورد واکاوی و تحلیل قرار گرفته، بنابراین ضرورت است در راستای مطالعات کتابخانه ای و سکه های قابل دسترس، تحقیقات بیشتری در حوزه تاریخ اقتصادی به عمل آید تا به شناخت تحولات تاریخی کمک کند.

لازم به ذکر است با توجه به بررسی های بعمل آمده در منابع و موزه های دوره فروپاشی ایلخانان، اطلاعات کافی از سکه های آل کرت و جانی قربانی هابدست نیامده، بنابراین تمرکز عمده پژوهش بر روی سکه های طغاتی مور و سربداران در دوره پیشا تیموری است.

پیشینه پژوهش: در زمینه معرفی و توصیف سکه ها به لحاظ وزن، جنس، القاب شاهان، عبارات و نقوش در مجموعه آثار جمال ترابی طباطبائی، فریدون آورزمانی، بهرام علاءالدینی، عرفان توختیف، اثر مشترک سیدجمال ترابی طباطبائی و سعید سلیمانی داده های فراوانی به اشتراک گذاشته شده، همچنین مطالعاتی موضوعی در قالب مقاله ها، تحت عنوان: «بررسی سیاست های مذهبی سربداران (۷۸۳-۷۳۸ هـ ق)» به نگارش رامین یلفانی و مجید حاجی تبار، «سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده ی تاریخی خراسان بزرگ (با تکیه بر رویکرد مذهبی)» توسط عابد تقوی و احمد نیک گفتار، «نظام ضرب سکه و مبادلات پولی دوره تیموریان در قلمرو شرق ایران» به نگارش محبوبه شرفی و نسرین میرآخورلو؛ ضمن شرح مختصری از سیرتاریخی حکومت ها با مطالعه و بررسی مشخصات سکه ها، آن ها را مورد تحلیل و مقایسه قرار داده اند همچنین پایان نامه ی «دگرگونی نقوش و شعائر مذهبی سکه های ایرانی از ایلخانی تا صفوی» از سیاوش امرایی در مورد نقش های سکه ها و رویکرد مذهبی صورت گرفته که به عنوان مدلی برای نحوه تحقیق محسوب می شوند، اما در پژوهش های مذکور به طور تطبیقی و جامع به مسئله

تداوم و دگرگونی های به وجود آمده در سکه های دوره فروپاشی ایلخانان و عهد تیموری (درحوزه شرق ایران) پرداخته نشده است.

مبنای اطلاعاتی پژوهش حاضر، منابع مکتوب تاریخی، تصویرهای سکه‌های کاتالوگ هاو آثاری که به گردآوری تصاویر سکه ها پرداخته اندوسکه های بازمانده درموزه های ملک، کومش و آستان قدس رضوی است. بنابراین نوشتارپیش رو می‌کوشد، نخست، داده‌های لازم را از آثار تاریخ نگارانه و منابع تاریخی و سکه ها، مورد واکاوی قرار دهد و سپس مسئله چگونگی تداوم و دگرگونی حاصل از نظام ضرب سکه و وضعیت مسکوکات این عصر رامطالعه کند.

۲. داوم و دگرگونی نظام ضرب سکه دوره فروپاشی ایلخانان (پیشاتیموری)

نظام ضرب سکه دوره ایلخانان (۶۵۳-۷۳۶ه.ق) براساس نظام پولی چند فلزی طلا و نقره و مس (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۱-۱۴، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۱۲۱-۱۲۴، ۱۷۵، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۰-۲۳۲) بوده و در دوره فروپاشی ایلخانان و تیموریان نیزاین نظام پولی تداوم دارد، اما پایه پولی برخلاف دوره پیشین نقره است. بنابراین جهت بررسی سیر تداوم و تحول نظام ضرب سکه دوره یادشده و پرداختن به ویژگی سکه ها و تطبیق بین آن ها در پژوهش حاضر مورد واکاوی قرار گیرد:

۱.۲ واحدهای پولی دوره فروپاشی ایلخانان

واحدهای پولی رایج دوره ایلخانان تومان، دینار و درهم و فلس بوده است که برسکه های طلا، نقره و مس اطلاق می شده است. (آقسرائی، ۱۹۴۴م: ۱۴۵، خواندمیر، ج ۳، ۱۳۵۳: ۱۸۶، ۹۵، فضل الله بن عبدالله، ج ۱، ۱۳۳۸: ۹۶، تاریخ شاهی، ۲۷، ۳، ۱۵، میرخواند، ج ۵، ۱۳۸۰: ۴۴۹۳، علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۳۰-۳۱)

در رابطه با واحد پولی دوره فروپاشی ایلخانان اطلاعات مبسوطی وجود ندارد، اما با توجه به بررسی های انجام گرفته درمنابع نوشتاری به سه واحد پولی که از دوره ایلخانان تداوم یافته، اشاره شده است:

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۰۷

دینار دوره غازان خان: نظام پولی در دوره فروپاشی ایلخانان، با توجه به سنت پیشین بر اساس دینار و اجراء آن درهم بوده است، هر دینار بر طبق سنت دینار رایج غازانی به شش درهم (هر درهم نیم مثقال نقره) تقسیم می‌شد. (پطروشفسکی، ۱۳۶۶: ۱۳۹)

دینار کپکی: پول رایج دیگری در ماورالنهر با نام حاکم آنجای یعنی کبک خان از خانان ماوراءالنهر (زامباور، ۲۵۳۶: ۳۷۰) ضرب می‌شد. این دینار نقره کپکی تقریباً ۸ گرم وزن داشت (Stephen ALbum, 2011: 7) و به شش درهم ۱/۳ تا ۱/۴ گرمی تقسیم شد. (کمبریچ، ۱۳۷۹: ۲۷۲) همچنین ضرب سکه ای به وزن ۴ دینار (حدود ۲/۷۵ گرم) معادل «یک چهارم تنگه دهلی» در زمان امیرولی و به نام «جانی بگ» گزارش شده است و نشان دهنده استفاده از واحد پولی تنگه در اواخر دوره سرداران است. (Stephen ALBUM: 211)

تومان: این واحد پولی در دوره ایلخانان با مقیاس بزرگتر به کار می‌رفت. هر تومان، در دوره ایلخانان معادل «ده هزار دینار» و در معامله ها و محاسبه مالیات هابه کار می‌رفت. (وصاف الحضرة، ج ۱، ۱۳۳۸: ۲۲۴) اما با توجه به مطالعه منابع دوره طغایمور، در مورد نوع پرداخت ها و یا وصول منابع مالی با واحد پولی تومان اطلاعی حاصل نشد، فقط «میرخواند» به یک مورد استفاده از تومان در هزینه های طغایمور اشاره کرده است: "پس از حرکت طغایمور و امرای خراسان از مازنداران به ساوه، یکی از امرای به نام خواجه علاء الدین محمد صاحب دیوان، می‌بایست تومان خرج کند تا کار پادشاه (طغایمور) رونق گیرد." (میرخواند، ج ۶، ۱۳۸۰: ۴۴۱۷)

۲.۲ رسم الخط

با تشکیل حکومت ایلخانان در سکه های اولین ایلخان از خط اویغوری اثری نیست، اما به تدریج فرهنگ مغولی بر نوشته سکه ها راه یافت (سرافراز، آورزمانی، ۱۳۷۹: ۲۱۶) و نمونه هایی از این خط بر روی سکه های اباقا، احمد تکودار، ارغون، گیخاتو و غازان محمود دیده می‌شود. (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۳۶، ۴۰، ۴۲، ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۲-۱۴، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۴۵، ۸۲، شرفی، ۱۳۹۵: ۱۲۴) ایلخانان به دلیل تسامح مذهبی که داشتند علاوه بر خط اویغوری از خط کوفی، عربی و فارسی نیز استفاده کردند (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۳۱-۳۷، ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۱-۱۴، قاسم بگلو، ۱۳۸۵: ۱۱۵، ۱۱۳) با تشکیل حکومت های محلی و آغاز دهه فروپاشی ایلخانان، رسم الخط عربی و خط اویغوری بر

روی سکه های طغاتی‌مور رایج شد. (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۳) استفاده از خط اویغوری تاثیرپذیری از فرهنگ مغولی را نشان می دهد و کاربرد خط کوفی نشان از اخذ فرهنگ اسلامی در ضرب سکه دارد. چنانچه دونه از سکه طغاتی‌مور در اسفراین اسم طغاتی‌مور به هر دو خط عربی و اویغوری درج شده است. (نیک گفتار، ۱۳۸۸: ۱۳۹-۱۴۰)

سربداران از خط اویغوری بر روی سکه های خود استفاده نکردند و زبان نوشتاری آنان عربی و نوع خط کوفی بود، نمونه ای از سکه مربوط به ظهیرالدین و علی موید ضرب سال (۷۵۸ و ۷۷۵ هـ.ق) است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۱۰۴)

۳.۲ نقش‌ها

غالب نقش های به کار رفته بر روی سکه های ایلخانان نقوش گیاهی بخصوص گل های پنج و شش پر، شکل هندسی دایره، خط و زنجیره، بیضی و مربع، نقوش اسلیمی و دو مثلث متقاطع است و بر تعدادی از سکه های نقره تصویرهای حیوانات مانند گاو، مرغ، خرگوش و سیمرغ دیده می شود. (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۴۲-۴۳، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۷۷-۸۸، شرفی، ۱۳۹۵: ۱۲۴) اما در دوره فروپاشی ایلخانان تصویرهای حیوانات بر روی سکه ها به ندرت حک شد و غالب نقش ها برگرفته از شکل های هندسی منظم و نقش های گیاهی دوره اسلامی است مانند دایره، زنجیره، لوزی، شکل های چند ضلعی و گل که دارای وحدت و هماهنگی هستند (نیک گفتار، ۱۳۸۸: ۱۳۹، صداقت، ۱۳۸۷: ۲۲) و درون آن ها شعارهای اسلامی نقش بسته است و به نظر می رسد پیام اصلی حاکمان در جلوه یافتن شعارهای دینی بوده است. بنابراین تزئین با گل های شش و هشت پر، دو ایر خط و زنجیره (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۵۶) بر روی غالب سکه های عصر طغاتی‌مور در سبزوار، جاجرم طی سال های ۷۳۹، ۷۴۱ و ۷۴۴ و ۷۵۰ هجری قمری شکل چند ضلعی، گل شش پر و هشت پر، دایره، قاب مربع (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۳۷-۳۹) مشاهده می شود و نیز «ستاره شش پر» که از برخورد دو مثلث معکوس به هم تشکیل شده (پاکزادیان، همان، ۲۹-۳۰) شکل ستاره شش پر بر سکه های اباقا نیز حک شده بود (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۷۹)، و به آن «ستاره داود» نیز اطلاق می شود. (اشپولز، ۱۳۵۱: ۲۹۴) در بین سکه های طغاتی‌مور سکه های سوراخ دار نیز دیده می شود، جان ماسون اسمیت این سکه ها را در فهرست سکه

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۰۹

های خراسان ذکر کرده اما محل ضرب مشخص نیست (اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۴۹) ممکن است تعبیه سوراخ بر روی سکه به منظور حمل آسان آن باشد.



منبع: موزه ملی ملک، شماره اموال: ۲۰۰۰.۰۶.۰۰۳۷۴

در دوره سربداران نیز مانند دوره طغایمور، شکل های هندسی و نقوش گیاهی به کار می رفت. نمونه هایی از این سکه ها متعلق به «شمس الدین علی» است. روی سکه وی تاریخ و محل ضرب داخل کادری شش ضلعی چهار پر، با اضلاع منحنی آمده که پیرامون آن با ترنج هایی تزیین شده و پشت سکه کادری پنج گوشه از دو ردیف خط متحدالمرکز تشکیل شده بود و داخل کادرشعار لاله الا الله و محمد ... و پیرامون کادر اسامی خلفای راشدین درج شده است (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۶۸) نمونه دیگری از سکه ها، سکه «حسن دامغانی» با طرح گل هشت پر می باشد و محل ضرب سکه در میان دو دایره متحدالمرکز نقش بسته است. (همو، ۷۳)



سکه علی موید، ضرب اسفراین،

منبع: موزه ملی ملک، ضرب سال ۷۴۸ ه.ق، شماره اموال: ۳۰۰۱.۰۶.۰۰۱۰۰

۳۱۰ پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱



سکه علی موید، محل ضرب نامشخص، تاریخ ضرب ۷۸۰ هجری قمری،
منبع: موزه ملی ملک، شماره اموال: ۳۰۰۰۰۰۶۰۰۱۱۰



سکه علی موید، سال ۱۷۷۵ ه.ق، ضرب سمنان
منبع: موزه ملی ملک، شماره اموال: ۵۰۰۰۰۰۶۰۰۱۰۱۳۵۳

۴.۲ لقب‌ها

در دوره فروپاشی ایلیخانان، طغایمور که از امیران وابسته به آنان بود؛ غالباً لقب «العالم» «العادل» (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۲۸) و الاعظم (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۵۶، جان ماسون اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۵۵، نیک گفتار، همان، ۱۳۷) را بر روی سکه‌های خود درج کرد و این امر نشان می‌دهد که جایگاه سیاسی ایلیخانان برای طغایمور اهمیت داشته است. همزمان با طغایموریان، دولت شیعی مذهب سربداران نیز حکومت می‌کردند. آنان با تشکیل دولت سربدار گاه خود را «سلطان یا نایب السلطنه» نامیدند، (پطروشفسکی، ۱۳۵۱:

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۱۱

(۱۰۰) و یکی از حاکمان سربدار «مسعود» بود که پس از تصرف بیهق خود را سلطان نامید، (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۱/۴۶۴) اما بر روی سکه‌ها از هیچ لقبی استفاده نکردند و به درج عبارت‌های مذهبی و گرایش‌های دینی خود توجه بیشتری داشتند. نمونه‌ای از این سکه‌ها مربوط به ظهیرالدین کرابی و حسن دامغانی است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۱۰۴، نیک گفتار، ۱۳۸۸: ۱۴۵، ۱۴۷)

۵.۲ متن و عبارت‌ها

اطلاعات به دست آمده در منابع و موزه‌ها از عهد ایلخانان نشان می‌دهد تسامح دینی و گرایش حاکمان، نقش بیشتری در سکه‌ها داشته است، بنابراین عبارت‌ها و شعارهای دینی مانند «لا اله الا الله محمد رسول الله وحده لا شریک له، هو الذی ارسل رسوله بالهدی و ... که اشاره به رسالت پیامبر (ص) از سوی خداوند دارد، و آیه «توتی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء ...» و عبارت «بسم الاب و الابن» بر روی سکه‌ها آمده است. در عهد مسلمانی ایلخانان، عبارت‌های اسلامی و آیه‌های قرآن بخصوص در عهد اولجایتو افزایش یافت و توأم با این عبارات مذهبی نام خلفای راشدین، دوازده امام و القاب طولانی در برخی سکه‌ها حک گشته است. (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۳۰، ۲۷-۲۷، ۱۷۳-۴۲، ۱۷۸، ۱۹۷، ۲۱۹، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۰-۲۳۲، شرفی، ۱۳۹۵: ۱۲۴) پذیرش مذاهب مختلف در عهد فروپاشی ایلخانان به گونه‌ای در جهت مسالمت سربداران با دولت‌های سنی نمود بیشتری پیدا کرده است، این امر در متن و عبارت‌های مسکوکات سربداران و طغاتی‌مور مشهود است. (جعفریان، ۱۳۹۳: ۶۹۳) براین اساس روابط سیاسی و مناسبات سیاسی سربداران و طغاتی‌مور موجب شد در ابتدای حکومت سربداران تا سال ۷۴۲ هجری قمری، علیرغم گسترش تعالیم بیگانه ستیزی توسط شیخ حسن جوری، شهرهای «نیشابور، جاجرم، دامغان و سمنان» نیز به نام طغاتی‌مور سکه و این روند پس از شکست طغاتی‌موریان از سربداران نیر تداوم داشت. (شریعت زاده، شماره سکه ۴۴۱، نیک گفتار، همان، ۱۳۷) به استثنای دوره «سلیمان» یکی از ایلخانان که در سال (۷۴۳ در شهرهایی چون سبزوار، جاجرم، دامغان، سمنان و اسفراین که در حیطه قلمرو سربداران بودند به رقابت با طغاتی‌مور پرداخت و سکه ضرب کرد. (پاکزادیان، همان، ۲۷، علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۵۷۹، ۵۹۴، ۵۹۶)

سربداران طی سال‌های (۷۴۵-۷۵۲ ه.ق) نیز با وجود گسترش قلمرو، چندان استقرار و استقلالی نداشتند و حکومت طغای تیمور به رسمیت می‌شناختند. (اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۵۸، ۲۰۵، پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۳۱، ۶۸، ۱۶-۲۶)

پس از مرگ طغای تیمور، طی سال‌های ۷۵۴-۷ هجری قمری، غالب سکه‌های سربداران در خراسان در زمان یحیی کرابی و جانشینان وی (ظهیرالدین، حسن دامغانی، حیدر قصاب و لطف الله) به سبک سنی ضرب شدند. در این دوره به علل عدم انسجام و وحدت داخلی حاکمان سربدار، درگیری‌های داخلی و قتل حاکمان که «میرخواند» به آن اشاره کرده (میرخواند، ج ۵، ۱۳۸۶: ۴۵۹-۴۵۲) مجالی برای تبلیغات طرفداران شیخ حسن جویری نبود و در نتیجه نفوذ اهل تسنن در جامعه بیشتر می‌شود. (آژند، ۱۳۶۳: ۱۹۰) در نتیجه فقط معدودی از سکه‌های مسین یحیی کرابی در برخی ضرابخانه‌های سبزوار و اسفراین در سال (۷۵۲ ه.ق) و سکه‌علی مؤید در دامغان در سال (۷۵۹ ه.ق) تراز شیعی داشتند. (موزه کومش، ویرترین شماره ۱/۱۲، ردیف La1)

پس از یک دوره آشفتگی سیاسی، علی موید بر حسن دامغانی، (۷۵۹-۷۸۳ ه.ق) پیروز شد و به حکومت رسید. سکه‌های او غالباً با تراز شیعی ضرب شده و به ندرت سبک سنی در آن‌ها مشاهده می‌شود. حمایت وی در ابتدای حکومت از درویش عزیز به عنوان یکی از طرفدار شیخ حسن جویری و دولت مهدوی، (کمبریج، ج ۶، ۱۳۷۹: ۵۴، اسمیت، ۱۳۶۱: ۱۸۰) موید این نکته است. نمونه‌هایی از سکه‌های شیعی علی موید در شهرهای سبزوار، اسفراین، جاجرم، دامغان، سمنان، استرآباد، ری و جرجان ضرب شد (پاکزادیان، همان، ۷۷-۷۵، اسمیت، ۱۳۶۱: ۸۴-۸۵، ۸۷) و روی آن‌ها نام‌های مبارکه «الله، محمد، علی» و عبارت‌هایی مانند صلوات بر رسول خدا و امام علی علیه السلام و آیه ۲۶ سوره آل عمران: «قل اللهم مالک توتی الملك من تشاء و تنزع الملك...» درج شده (پاکزادیان، همان، ۷۹، اسمیت، همان، ۷۹-۸۵، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۷۸-۸۰) که بیانگر اعتقاد به اراده الهی و مالک الملک بودن خداوند است (زمخشری، ج ۱، ۱۳۸۹: ۴۲۶، Stepheht, 2011: 11) آیه مذکور بر روی سکه‌های هولاکو و و اباق‌آن از حاکمان دوره ایلخانان نیز حک شده بود. (شمسی شاطری، ۱۳۹۷: ۹۸-۹۹) در نوع دیگری از سکه‌های علی موید و در حاشیه خارجی آن در سال‌های (۷۶۶-۷۷۱ ه.ق) آیه ۱۱۲ سوره توبه حک شده که به صفات مومنان مجاهد اشاره

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۱۳

شده و مضمون آن با اهداف سربرداران در قیام خود علیه ظلم و ستم حاکمان همخوانی دارد.

سکه‌های ضرب شده علی موید در سال (۷۷۵هـ) در شهرهای «استراباد، دامغان، سمنان، ورامین و ری» و تعدادی از سکه‌های مسین در برخی ضرابخانه‌های سبزوار و اسفراین با تراز شیعی، (پاکزادیان، همان، ۸۸-۹۶، موزه کومش، سمنان، ویتترین ۱۲/۱، ردیف La1) تحولات مذهبی دوره علی موید را می‌شناساند.



سکه علی موید (۷۶۳-۷۸۶هـ)، متن روی سکه: الله محمد علی، پشت سکه: بمدینه سبزوار، جنس: طلا، وزن: ۱/۲ دینار ۱.۹-۲.۳ گرم

منبع: <https://en.numista.com/catalogue/pieces176131.html>

۳. وزن و فراوانی سکه‌ها

یکی از ویژگی‌های نظام پولی دوره ایلخانان، تنوع و فراوانی مسکوکات بود که با وزن‌های گوناگون (بین حدود ۲ تا ۱۱/۵۵ گرم) با جنس طلا، نقره و مس در ممالک مختلف مانند تبریز، نیشابور، دامغان، سلطانیه، یزد، شوشتر، بانه، نخجوان، سیواس و... توسط هلاکو، اباقا آن، ارغون، احمد تکودار، گیخاتو، بایدو، غازان، اولجایتو، و ابوسعید (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۷۸-۹۲، ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۴-۱۱، علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۵۳، ۵۵، ۵۷، ۲۵۳-۲۹۷) ضرب شده اند اما هیچ یک از حاکمان ایلخانی اقدامی جهت هماهنگ کردن وزن و عیار سکه‌ها انجام ندادند به استثنای غازان خان که دستور داد سکه واحد با وزن ثابت ضرب شود. (وصاف الحضرة، ۱۳۳۸: ۳۴۹) در این دوره ارزش یک دینار سه مثقال و وزن

هر درهم به طور مساوی (نصف مثقال و سه مثقال) تعیین شد تا در داد و ستد مورد استفاده قرار گیرد. (رشیدالدین فضل الله، ۱۳۶۲: ۱۰۵۶، ابن فوطی، ۱۳۸۱: ۳۰۰)

تداوم ضرب سکه ها در وزن های متفاوت: با مرگ ابوسعید در سال ۷۳۶ ه.ق و تشکیل حکومت های محلی، غالباً ضرب سکه ها با اوزان متفاوت تداوم یافت. واحد پولی ارزش دینار ماندپیش نبود و هر دینار سه مثقالی با وزن ۱۲/۹ گرم رایج در دوره غلزان خان به ۴/۲۱ گرم در دوره طغاتی‌مور ۷۳۷-۷۵۴ ه.ق کاهش یافت و به چهاردرهم ۱/۰۵ گرمی تقسیم شد. این دینار به دینار خراسانی معروف بود. (کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۷۱-۲۷۲) و سکه ها در وزن های دو درهمی به وزن ۲.۱۶ گرم و شش درهمی با وزن ۶.۴۸، ۴.۳۲، ۵.۴۰ و ۴.۲۵ و ۷/۵۶ گرم در دارالضرب هایی مانند نیشابور، سبزوار، جاجرم، طوس، ابیورد، دامغان، اسفراین ضرب شدند. (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۱۶، اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۶۳-۲۶۴، نیک گفتار، ۱۳۸۸: ۱۴۰-۱۴۱، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۱: ۵۶) براساس گزارش آل‌بوم استغفان نیز سکه های طغاتی‌مور در فاصله سال های (۷۳۹-۷۴۰ ه.ق) با وزن ۲ تا ۷ گرم (دو و شش درهم) ضرب شده که نشانگر توان اقتصادی وی بوده اما در سال (۷۴۱ ه.ق) وزن سکه ها بین ۰.۷۵ تا ۵ گرم (یک، دو و شش درهم) بود (Stephent، 2011: 237) و ضرب این سکه ها در شرایطی بود که طغاتی‌مور مشغول جنگ با سربداران بود و سپس شکست خورد. (میرخواند، ج ۵، ۱۳۸۰: ۴۵۰۹)

با توجه به واکاوی منابع این دوره، در باره کاربرد واحد پولی و سکه های طغاتی‌مور در معاملات و مالیات و ... مطلبی نیامده است و فقط در مورد هزینه حرکت طغاتی‌مور از مازندران به ساوه با واحد تومان به طور مختصر بیان شده است که در بخش واحدهای پولی بدان اشاره شد.

وزن سکه های سربداران نیز یکسان نبود؛ سکه های شمس الدین علی به عنوان قدیمی ترین سکه در سبزواری شناخته شده (سال ۷۴۸ ه.ق) (اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۶۵) و در سال های ۷۴۸ و ۷۵۰ ه.ق سکه هادر وزن های یک دینار، نیم دینار و یک ششم دینار بین ۷ تا ۷ گرم ضرب شده اند. (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۶۹) بیشترین فراوانی سکه های نقره (درهم) متعلق به دوره علی موید در فاصله سال های ۷۵۱-۷۶۳ ه.ق با وزن ۲ تا ۴ گرم است، سکه های مذکور در دارالضرب های سبزواری نیشابور، طوس، دامغان، اسفراین، جاجرم، سمنان (اسمیت، ۲۶۵-۲۶۷، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۹) و ری ضرب شدند. یک نمونه از سکه

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۱۵

طلای وی به وزن تقریبی ۲/۱۵ گرم (پاکزادیان، همو، ۷۷)، سکه های یک درهم و یک دینار به وزن ۲/۷۵ گرم توسط یحیی کرابی، به وزن شش درهم یا دینار نقره به وزن ۴/۳ گرم و دو درهم در تراز سربداری توسط حسن دامغانی ضرب شده اند (پاکزادیان، ۱۳۹۶: ۷۰، ۷۳)، بنابر اطلاعات موزه ها و کاتالوگ های سکه های عهد شمس الدین علی، یحیی کرابی، ظهیرالدین، حسن دامغانی، و علی موید و امیر ولی بین ۲ تا ۷ گرم در نوسان بوده، بیشترین آن به وزن ۷ گرم در دوره شمس الدین علی و کمترین آن حدود ۲ گرم در زمان امیر ولی ضرب شده است. (اسمیت، ۱۳۶۱: ۲۶۵-۲۶۷، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۹، موزه کومش سمنان، ویتترین ۱۴/۱)

اهمیت دارالضرب ها و تامین منابع مالی آنان: همانگونه که ذکر شد سکه ها در دارالضرب های متعدد ضرب می شدند، اما در زمینه این دارالضرب ها دو نکته اهمیت دارد: نکته اول موقعیت ارتباطی آن ها چگونه بود و دوم اینکه منابع مالی آن ها از چه طریقی تامین می شد؟ در مورد اهمیت دارالضرب ها باید اذعان داشت هریک شهرهای سبزوار، طوس، سمنان، دامغان و اسفراین، نیشابور، بخارا، سمرقند به علت راه های ارتباطی، دروازه ها، داشتن بازار و کالای با ارزش از موقعیت مناسبی برخوردار بودند (ابن بطوطه، ۱۳۷۰، ۴۷۱/۱، مستوفی، ۱۳۷۸: ۱۴۹، لسترنج، ۱۳۹۳: ۴۶۱، ۴۹۴، ۴۱۷-۴۱۹) و در زمینه تامین منابع مالی می توان ادعا کرد در واقع کلیه مالیات ها و درآمدها عمالی در جهت تقویت بنیه مالی حاکمان هستند اما در منابع مکتوب، یافته های مبسوطی در زمینه این توان مالی بدست نیامده و فقط به کسب غنائیم مانند ذخایر فراوان نقد و جنس در دوره مسعود (میرخواند، ۱۳۸۰: ۴۴۹۸/۵) و به معادن طلا، نقره و فیروزه در شهرهایی مانند دامغان، طوس، فرغانه، بدخشان، بین بخارا و اشروسنه بوده اشاره شده است که تا حدودی توانستند دارالضرب ها را از نظر مالی تامین کنند. (مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۹۵، ۲۰۶، ۲۲۹، لسترنج، ۱۳۹۳: ۴۱۴-۴۱۵)

اصلاحات و اقدامات حاکمان سربدار: در رابطه با تلاش حاکمان جهت بهبود ضرب سکه و افزایش وزن آن مطلبی به طور مستقیم در منابع نیامده است، اما می توان تا حدودی تلاش های انجام گرفته برخی حاکمان در جهت توجه به گروه های موثر اقتصادی و یا بهبود اوضاع عمومی جامعه را در رونق ضرب سکه تاثیر گذار دانست، از جمله اقدام شمس الدین علی در خصوص توجه وی به امر امنیت و آسایش مردم، مبارزه با فساد در سبزوار

و ایجاد کارگاه تولیدی (سمرقندی، ۱۳۸۳: ۲۸۳-۲۸۲)، توجه به اوضاع اقتصادی صنعتگران، پیشه‌وران و بازرگانان، اصلاحات مالی در زمینه «لغو برات»، جلوگیری از سوءاستفاده‌های مالی خزانه داری محلی، پرداخت نقدی مواجب کارکنان لشکری و کشوری، (آژند، ۱۳۶۳: ۱۶۷-۱۷۸) توجه به عمران و رفاه حال مردم، (میرخواند، ج ۵، ۱۳۸۰: ۴۵۱۹) احیای قنوات در ولایت طوس و مشهد در دوره یحیی کراوی (سمرقندی، ۱۳۸۲: ۲۸۳) و همچنین تلاش علی موید در افزایش سکه‌ها با وزن نسبتاً ثابت و افزایش فراوانی آن، اصلاحات او در زمینه نظام مالیاتی و بهبود وضع دهقانان حاکی از اقدام وی جهت مقابله با مشکلات سیاسی و سروسامان دادن به وضعیت اقتصادی جامعه آن روز بود.. (کمبریج، ۱۳۷۹: ۴۲) پرسش این است آیا این اقدامات در رونق مبادلات و افزایش تولیدات عامه مردم نقش داشته است؟ در پاسخ می‌توان اذعان داشت، اقدامات به عمل آمده در بهبود وضعیت عمومی مردم و رونق کسب و کار موثر بوده اما از جانب دیگر موانعی مانند ظلم و ستم علاء الدین محمد بر رعایا (مرعشی، ۱۳۴۵: ۴۱)، جنگ طغاتی‌مور و آل کرت با سرداران و شکست امیرمسعود (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۴۶۵/۱) به یقین در اتلاف منابع و نیروی انسانی بی‌تاثیر نبوده و همچنین عدم دیوانسالاری منسجم وقوی در زمینه نظارت بر کار دارالضرب‌ها، نابسامانی‌های سیاسی و گاهی اختلاف‌های درونی سرداران بخصوص پس از جنگ زاوه، بی‌کفایتی برخی حاکمان، وقوع قتل (کمبریج، ۱۳۷۹: ۳۹-۴۱، میرخواند، ۱۳۸۰: ۴۵۱۶/۵-۴۵۱۸)؛ رفتار ظالمانه برخی از امرایا (میرخواند، همان، ۴۴۸۶) در مقابل تحقق رونق و توسعه اقتصادی - اجتماعی جامعه آنروز سدی محکم ایجاد می‌کرد.

۴. نظام ضرب سکه دوره تیموریان

تدوام نظام پولی ایلخانان در دوره تیموریان: در قلمرو تیموریان نظام پولی متأثر از دولت‌های پیش از این بر پایه سکه‌های فلزی طلا، نقره و مس استوار بود و جنس نقره به نسبت، بیشتر از سکه‌های دیگر است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰، ۱۳۴۷، علاء الدینی، ۱۳۹۷: غالب صفحات) در مورد سکه‌های مسی، به نظر می‌رسد حاکمان شهرهای بزرگ جهت سهولت مبادلات ساکنان مقدار زیادی سکه‌های مسی بی‌نام و نشان ضرب کرده‌اند. (تاکستن و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۰-۷۱)

۱.۴ تداوم و دگرگونی در واحد پولی و ویژگی های نظام ضرب سکه

در عهد تیموری واحد پولی دینار و تومان دوره ایلخانان تداوم داشت، اما واحدهای پولی دیگری با معیارهای متفاوت رایج شد:

- سکه تنکه از جنس نقره (کلاویخو ۱۳۴۴: ۲۷۵) و زر بوده است. (سمرقندی ج ۱/دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۷۹۳/ زیرنویس، المازندرانی، ۱۳۳۱: ۲۴۰) این واحد پولی در دوره تیموریان تقریباً نصف تنکه دهلی یعنی معادل ۵/۳۸ گرم بود و به چهار درهم تقسیم می شد. (وثیق، ۱۳۸۶: ۱۴۳) سکه های تنکه تیمور در سال های (۷۹۵-۷۹۷ هجری) به وزن ۶/۲ گرم در بیشتر دارالضرب ها ضرب شدند، اما در سال های (۸۰۷-۸۱۲ هجری) در زمان محمد جهانگیر، خلیل سلطان و شاهرخ به ۵/۶ گرم، سپس در سال (۸۲۷-۸۲۸ هجری) و در عهد شاهرخ به ۵/۱۵ گرم، پس از آن به ۴/۷۸ گرم کاهش یافت، این واحد پولی در سال های (۸۹۵-۸۹۸ هجری) و در زمان سلطان بایسنقر برابر با «یک مثقال» بود. (Stephen ALBUM، 2011: 257) سکه تنکه به اندازه 1/4، 1/2 و یک سوم «آن در دوره های مختلف تیموریان و در زمان فرمانروایی تیمور، شاهرخ، الغ بیگ، عبدالطیف، عبدالله، ابوسعید، شاه محمود، سلطان ابراهیم، ابوالقاسم بابر، سلطان حسین بایقرا، محمد حسین، بدیع الزمان در طی سال های (۶۷۸-۹۱۱ هجری) در شهرهای هرات، سمرقند و خوارزم با وزن بین (۱/۵ تا ۲ گرم) ضرب شده اند. محل ضرب تعدادی از سکه ها مشخص نیست. (همو، 258 - 265) در کنار برخی سکه های دوره تیمور واحد پولی «میری» درج شده که نشانگر میزان سنجش آن با تنکه است. اولین نمونه از این سکه در دوره تیمور، سال (۷۸۲-۷۸۶ هجری) با وزن ۱/۶۰ گرم در سمرقند و در زمان محمد سلطان، سال (۸۰۷ هجری) با وزن ۱/۵۵ گرم ضرب شده، (همو، 258 - 265) سپس در دوره سلطان حسین بایقرا به عنوان «به بود دومیری هرات» در هرات و سه میری در استرآباد ضرب شده است. این امر پس از اصلاحات سال (۸۹۵ هجری) در زمینه یکسان سازی پول صورت گرفت، (همو، 263، ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰، ۱۲۸، ۱۳۰) به نظر می رسد رواج این سکه ها به لحاظ خرد و سبک بودن در دادوستدها کاربردی بیشتری داشته است.

- دینار کپکی: واحد پولی کپکی نوعی دینار و تومان عهد مغولان و تیموریان است. (یزدی، جلد دوم، ۱۳۸۷: ۱۳۶۹، حافظ ابرو، ۱۳۲۸: ۳۸، حافظ ابرو، ج ۱، ۱۳۷۲: ۱۴۱، خواند میر، ج ۳، ۱۳۵۳: ۵۴۶) وجه تسمیه آن به دلیل ضرب توسط کپک خان جغتایی در ماوراءالنهر است. (حافظ ابرو، ج ۲، ۱۳۷۲: ۱۰۳۰) یک دینار کپکی که (تقریباً ۸ گرم)، با دینارهای رایج آن زمان معادل بوده است (وثیق ۱۳۸۶: ۱۴۱-۱۴۲، Stephen ALBUM، 2011: 215).

- دینار شاهرخی: در دوره شاهرخ به نام تنگه شاهرخی مرسوم و معادل ۴/۷۲ گرم نقره است. یک تنگه شاهرخی معادل دو دینار کپکی در سال (۱۴۴۰ م / ۸۱۹ ه.ق) ضرب شده است (دانشگاه کمبریج، ۱۳۷۹: ۲۸۱، ۲۷۴، ۲۷۲-۲۸۲) این واحد پولی در اسناد مالی (قرن شانزدهم میلادی) عثمانی هانیز یافت شده و نشانگر رواج آن در عثمانی است. (Stephen، 2011: 9)

- دینار لاری: در مناطق جنوبی ایران به ویژه هرموز رایج بوده و به گزارش متون پرتغالی ها، سکه های طلای «نیم اشرفی» به ارزش یک هزار دینار و سکه های مسین ده دیناری از قرن هفتم هجری ضرب می شدند و در اغلب آن ها نامی دیده نمی شود، هدف از ضرب آن ها بیشتر تسهیل تجارت بوده است. (کاووتس و پتاک، ۱۳۸۳: ۶۱-۶۲، ۵۴) در عهد شاهرخ از واحد پولی «بالش» و «چاو» نیز یاد شده است. (سمرقندی، ج ۲/ دفتر اول، همان ۳۴۸، حافظ ابرو، ج ۲، ۱۳۷۲: ۸۶۰-۸۶۱)

۲.۴ رسم الخط

رسم الخط سکه های دوره تیموری بر خطوط کهن، ترکی، عربی (در اشکال؛ ثلث، نسخ، کوفی) (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۷، KOMAROFF، 1986: 211) و خط فارسی رایج است (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۳۹) ابن روایت عربشاه مبنی بر عدم بهره مندی تیمور از لغات عربی و استفاده از لغت های پارسی، ترکی و مغولی در سخنان خود است (ابن عربشاه، ۱۳۳۹: ۲۳۷) و کلاویخو در این زمینه اشاره می کند که تیمور سعی داشت تا زبان فارسی را بفهمد. (کلاویخو، ۱۳۷۴: ۲۰۷، ۳۵۸) رواج این خطوط برای نوشتن نام و لقب بر سکه های تیمور دال بر توجه به زبان عربی و فارسی در کنار زبان ترکی است. علاوه بر آن بافرستادن

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۱۹

دانشمندان و صنعتگران، هنرمندان و علمای شهرهای مختلف به سمرقند، این شهر محل تقاطع فرهنگ های مختلف گشت و زبان فارسی به عنوان زبان رسمی دربار و دیوان تیموری انتخاب شد. (سعیدی، معاذالهی، ۱۳۹۴: ۱۸۳)

پس از تیمور در دوره الغ بیک به رسم سنت مغولی با درج واژه های ترکی -مغولی «گورکان و سوزوم» بر روی سکه های اسلامی مواجه می شویم. (ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۴۵، ۹۹، ۱۰۷، علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۱۶۴-۱۶۶، موزه بانک سپه شماره ۳۲۶۵، علاءالدینی، همان، ۲۱۱-۲۱۷، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۴۷، ۲۶۱، Stephen Album، 2011) بر این پایه، غالب لقب ها و عبارت های عهد تیموری با رسم الخط عربی با کلمات ترکی یا مغولی است اما در این راستا نفوذ فرهنگ و زبان فارسی را نمی توان نادیده گرفت، چنانکه محمود در سال (۸۶۱ هجری) عنوان «شاه» را روی سکه خود ضرب کرد. (فتحی، ۱۳۹۷: ۱۴۴، ترابی طباطبائی و سلیمانی، ۱۳۸۶: ۹۳)

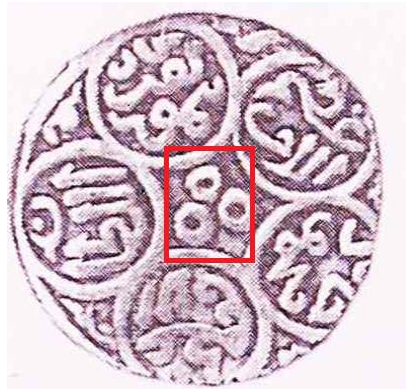
۳.۴ تداوم نقش های هندسی روی سکه ها

بر روی غالب سکه های نقره دوره تیموریان همانند دوره ایلخانان، نام و القاب سلطان، سال و محل ضرب، طرح ها و نقوش هندسی، نقش های گیاهی و حیوانی مانند شکل شیر به سمت روبرو حک شده است (ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۶۲، ۴۴، ۱۰۱، ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۶۴، فتحی، ۱۳۹۷: ۷۰). در سکه زنی این عهد، نقش های هندسی از رشد بیشتری برخوردار است. (سلیمانی، ۱۳۹۱، ۳۹) و این نقش ها که از فرهنگ دوران اسلامی نشأت گرفته اند، درون فرم ظاهری سکه ها که عموماً مدور هستند نقش بسته اند. (موزه ملی ملک، شماره اموال، ۵۰۰۶۰۶۲۰۹۵، ۵۰۰۶۰۶۲۰۹۷، ۵۰۰۱۰۶۰۲۰۹۷)، شکل هایی مانند کادر مربع زاویه دار، طرح شش ضلعی، کادر مربع که در امتداد هر ضلع بیرونی آن شکل محراب نقش بسته و طرح چهارضلعی دارای ضلع هایی منحنی و قوسی که بالای هر قوس طرحی عدسی گونه ترسیم شده، این طرح از سربداران الگو گرفته است. (فتحی، ۱۳۹۷: ۷۶، ۸۲) تعدادی از سکه ها برش منظمی نداشته و در زمان چکش کاری، اندکی به یک سو دراز شده اند. در این مدل، متن سکه ها معمولاً به علت طولانی بودن تا لبه کشیده شده اند (معطوفی، ۱۳۹۲: ۲۱۰) بدیهی است سوهان زدن سکه ها به دلیل قطور بودن آن ها سبب تقلب در وزن و کاهش اعتبار آن ها شده است. (عقیلی، ۱۳۷۷: ۳۴-۳۵) در این دوره مانند دوره ایلخانان و

۳۲۰ پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

طغاتی‌مور، سکه‌های سوراخ‌دار نیز در دوره سالطان حسین بایقرا دیده می‌شود که به نظر می‌رسد برای حمل آسان آن‌ها را سوراخ می‌کردند. (موزه ملی ملک، شماره اموال ۵۰۰۱۰۶۰۲.۲۰۹۷.۵۰۰۶۰۶.۲۰۹۵)

تحول در نقش‌ها: تیمور پس از فتح سرزمین‌ها جامع صنعتگران ورزیده و هنرمندان زبده با ملیت‌های ایرانی چینی و سوریانی در سمرقند گرد آورد و به افزودن هنر و حرفه کمک شایانی کرد (بوات، ۱۳۸۳: ۶۴) بی‌شک علاقه تیمور به اهل صنعت و پیشه (ابن عربشاه، همان، ۲۹۷) و وجود این هنرمندان نقش مهمی در نوشته‌ها و طرح‌های سکه‌های این دوره داشته است. یکی از این طرح‌ها، سه دایره کوچک (مهر خاص تیمور بر روی حکم‌ها و فرمان‌ها) (کلاویخو، ۱۳: ۷۴: ۲۹۲) بوده که ویژگی‌های خاص به سکه داده است. به نظر "کلاویخو" این نشان بدان معنی است که او حاکم سه اقلیم است. (کلاویخو، همان، ۲۱۳) سه دایره کوچک معرف سه قسمت از دنیا بوده که تیمور بر آن حاکم بوده است. (بوا، شماره ۶۸، سال شانزدهم، ۱۳۴۳: ۷۴)



روی سکه: نوشته دوایر محاط پنجگانه به تربیت السلطان الاعظم محمود خان الامیر الاعظم (فتیحی، ۱۳۹۷: ۶۸)

در دوره شاهرخ نیز هنر و زیبایی در سکه مورد توجه قرار گرفت، در نمونه سکه شاهرخ محل ضرب، درون چند ضلعی منتظم و بین دو واژه «شاه رخ» و «بهادر» قرار گرفته و سال ضرب در پایین سکه حک شده است. (علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۱۲۴) این طرح‌ها از نظر نقش متفاوت می‌باشند.

۴.۴ لقب‌ها و عبارت‌های نقش بسته روی سکه‌ها

با تشکیل حکومت تیموریان آنچه برای تیمور اهمیت داشت پیروی و کسب مشروعیت از خاندان جغتای بود. بنابراین سکه‌های خود را در فاصله سال‌های ۷۷۴ و ۷۸۲-۷۹۰ ه‍.ق با نام و القاب سیورغتمش و پسرش محمود خان ضرب کرد، (منز، ۱۳۷۷: ۳۶، 217: 2011 Stephen Album)، اما پس از مدتی با اخذ از سنت اسلامی ایلخانان، القاب الاعظم والعدل پیش از نام (محمود) و لقب امیر و امیر معظم را پس از نام خود به کار برد. (علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۲۶، ۱۹، موزه ملی ملک، شماره اموال ۵۰۰۱۰۶.۲۱۱۲، ۵۰۰۱۰۶.۰۲.۲۰۹۷، ۵۰۰۱۰۶.۰۲.۲۰۹۷)

پس از تیمور، خلیل سلطان فرزند میرانشاه بر تخت سلطنت نشست. (کمبریج، ج ۶، قسمت اول، ۱۳۹۷: ۱۳۶) وی به منظور وفاداری به وصایای پدر بزرگش، محمد جهانگیر فرزند سلطان محمد را به اصطلاح «خان» اعلام کرد. (توختیف، ۱۳۷۷: ۴۴) او پیش از خود بر روی سکه، نام محمد جهانگیر را درج کرد و لقب «یثق بالجلیل الدیان» را آورد. (سال ۸۰۹ ه‍.ق) وی در سکه‌ای دیگر عنوان امیر بر خود نهاد (علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۶۳) پس از خلیل سلطان القاب بهادر خان، العادل، (شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۱)، مغیث الدین شاهرخ و مالک الرقاب الامم جلال الدنیا و الدین "بر روی سکه‌های شاهرخ (۸۰۷-۸۱۵ ه‍.ق)، به چشم می‌خورد. (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۱۵۷، ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۵۰-۶۹) این لقب‌ها از دوره ایلخانان به خصوص از سلطان محمد خدابنده عاریت گرفته شده است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۳۰-۴۲)

در دوره **الغ بیک**، (۸۵۱-۸۵۳ ه‍.ق) فرهنگ ترکی سیطره‌ی بیشتری بر متن و القاب سکه‌ها دارد، وی **تمغای دولت تیمور** را بر روی سکه‌های خود حک کرد. (توختیف، ۱۳۷۷: ۵۰) علاوه بر آن در کنار عبارت اسلامی گاه کلمه ترکی «گورکان و سوزوم» تکرار شده است. (علاء الدینی ۱۳۹۷: ۲۳۱-۲۴۰، ۲۳۸، ۲۳۵، ترابی طباطبائی، سعید سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۷، ۹۹، ۴۵، شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۴۷)



پس از وی، ابوسعید لقب "الاعظم" را بر روی سکه‌های خود درج کرد و همچنین مانند تیمور و الغ بیک واژه «کورکان» را پس از نام خود آورد (ترابی طباطبائی، سلیمانی، همان، ۱۰۴، ۹۹، علاء الدینی، همان، ۲۱۷، ۲۱۳) استفاده از واژه کورکان نشان از احیای قدرت تیمور و توجه به سنت مغولی است.

در عهد شاه محمود (۸۶۱-۸۶۲هـ) با تأثیرپذیری از فرهنگ ایرانی، واژه «شاه» در کنار «محمود بهادر خان» ضرب شد و این لقب ایرانی را «اباقا» نیز بر روی سکه‌های فلس و درهم آورده است. (شمسی، احمدی، ۱۳۹۷: ۱۰۵) همچنین لقب «السلطان الاعظم الاکرم معزالدنیا و الدین» می‌باشد و از دوره ایلخانان مقتبس شده که بر سکه‌های او نقش بسته است. (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۲۰۷)

در عهد **سلطان حسین بایقرا (۸۷۳-۹۱۱هـ.ق)**، القاب "بهادر"، "معزالسلطنه و الخلافه" و "ابوالغازی" به تبع از فرهنگ مغولی تداوم یافت. (ترابی طباطبائی، سلیمانی، همان، ۱۲۸) در دوره جانشینی بدیع الزمان و مظفر حسین، لقب بهادر خان روی سکه‌ها باقی ماند. آخرین حاکم تیموری، محمد زمان میرزا بود (۹۱۳-۹۱۵هـ.ق) که سکه خود را به نام شاه اسماعیل و با لقب الهادی الکامل و بهادر خان ضرب کرد. (همان، ۱۴۳-۱۵۸)

استمرار **پسوند اسلامی خلد الله ملکه و سلطانه** : عبارت «خلد ملکه» را اولین بار غازان خان بر روی سکه‌های خود نقش کرد. (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۱۳) پس از او سلطان محمد خدابنده و ابوسعید ایلخانی عبارت «خلدالله ملکه» را در سکه خود بکار بردند. (شریعت زاده، ۱۳۹۰: ۲۳۴) ضرب این عبارت بر روی سکه‌های تیموریان نیز تداوم یافت. موزه بانک سپه، اداره آموزش، ۱۳۹۸: ۲۶۸، علاء الدینی، ۲۳۱: ۱۳۹۷-۲۴۰، ۲۳۸، ۲۳۵). **حک واژه «تعالی»** بین عبارت «خلدالله» و «ملکه و سلطانه» بر روی

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۲۳

سکه‌های غالب جانشینان ابوسعید در دارالضرب های سمرقند، حصار، هرات، بخارا... (علاءالدینی، ۱۳۹۷: ۲۳۸، ۲۳۵، ۲۳۴، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۷۲، ۲۶۷، ۲۴۷، عقیلی، ۱۳۷۷: ۴۰۱-۴۰۲) از جمله واژه هایی است که کمی تغییر را در کنار پسوند ذکر شده ایجاد کرده است. (علاء الدینی، ۱۳۹۵: ۳۰۲، ۲۹۷) این واژه به «صفت عالی تنکری» اسم مغولی خداوند تعلق داشته است و در «تزوکات تیموری» با آوردن نام خداوند اعتقاد تیمور به دین اسلام و احترام به علما را نشان می دهد. (یزدی، ج ۲، ۴۴۷، ۱۳۳۶) حک واژه فارسی «به بود» بر روی سکه های سلطان حسین بایقرا در شهرهای استرآباد، مشهد، هرات و اصفهان ویژگی خاصی به سکه‌ها داد و محل و سال ضرب غالباً پس از این واژه درج شده است. (زمچی اسفزاری، ۱۳۳۹: ۳۳۰، تقوی، نیک گفتار، ۱۳۹۴: ۱۰۰-۱۰۴، بوآ، شماره ۱۳۴۳، ۶۸: ۷۴) این واژه در خلال سال های ۸۹۷-۹۰۳ هـ ق توسط سلاطینی چون محمود غازی، بایسنغر، سلطان علی و بدیع الزمان بر روی سکه‌های متعلق به سلطان حسین بایقرا سورشازش شده است. (علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۲۳۸، ۲۴۰، ۲۴۴، ۲۴۸، ۲۹۶-۲۹۸) در مورد معنای واژه «به بود» بر روی سکه‌ها، در منابع مطلبی نیامده است اما به نظر می رسد این واژه ارزش و اعتبار سکه را تایید می کند و نکته قابل توجه تکرار این واژه است که دال بر اهمیت زبان فارسی در این دوره است.

۵.۴ نوشته‌های پشت سکه‌ها

تیمور در دورانی پایه میدان سیاست گذاشت که دنیای اسلام به ویژه سرزمین های شرقی، میدان گرایش های صوفیانه بود و از روی ارادت و یا سیاست خود را از پیروان طریقت می دانست و از سویی دیگر با اهل تسنن و تشیع تسامح و تساهل داشت. (سعیدی، معاذاللهی، ۱۳۹۴: ۱۷۸، سمرقندی، ج ۱ دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۵۲۳، ابن عربشاه، ۲۵۳۶ش: ۲۶، ۲۹۷) پشت غالب سکه‌های دوره تیموریان با الگو گرفتن از دوره ایلخانی و بنابر بینش سیاسی- مذهبی شاهان عموماً بر نقر شهادتین و نام چهار خلیفه به عنوان شعارهای اهل سنت تاکید شده است. (آور زمانی، سرافراز، ۱۳۸۹: ۲۲۶)

عهد شاهرخ : وی عبارت شهادتین را در وسط سکه و نام چهار خلیفه و یا سه خلیفه عمر، عثمان، علی (ترابی طباطبائی، ۱۳۸۶: ۵۰-۵۲) و در حاشیه با لقب آن ها به صورت ابی بکر صدیق، عمر فاروق، عثمان عفان و علی المرتضی علی ولی الله ضرب کرد. نقر

«واژه علی المرتضی» و «علی ولی الله» از ویژگی قابل توجه بر سکه است که نشان دهنده گرایش شاهرخ به مذهب سنی و شیعه می‌باشد و تسامح مذهبی در دوره وی دارای اهمیت است. (علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۷۶-۱۱۶) و نیز عبارت مذهبی «حما الله و الامان بعزه» بر روی سکه، در یکی از لشکرگاه های شاهرخ به نام اردوی همایون ضرب شده است که نشان از گرایش شیعی وی دارد. (همان، ۵۱) از سوئی دیگر فعالیت های شاهرخ افزون بر بنای مسجد، مدرسه و کمک به اماکن متبرکه. (میرخواند، ج ۶، ۱۳۸۰: ۵۲۹۹)، بنای خانقاه ها که در هرات املاک زیادی را وقف آن ساخت، بیانگر گرایش شاهرخ به هر دو مذهب شیعه و سنی است. (فرهانی منفرد، ۱۳۸۱: ۶۶-۶۷)

پس از شاهرخ در دوره عبدالطیف، پشت سکه نام چهار خلیفه همراه با لقب آن ها آمده است (ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۱۳۲) تداوم واژه «علی المرتضی» در حاشیه سکه های عبدالطیف، الغ بیک، علاء الدوله، ابو سعید مشاهده می شود. (علاء الدینی، ۱۳۹۶: ۱۶۳، ۱۵۶، ترابی طباطبائی، سلیمانی، همان، ۷۸۸۴، ۲۱۳، ۱۰۰) افزون بر آن عبارت «علی ولی الله» را نیز بر پشت سکه های ابوالقاسم بابر، سلطان بایستقروسلطان حسین بایقرا نقر شده است. (ترابی طباطبائی، سلیمانی، همان، ۱۲۹، ۱۳۱، ۹۰، علاء الدینی، همان، ۲۴۵)

همانطور که ذکر شد سکه های دوره تیموریان در قلمرو شرق غالباً به سبک سنی و سکه های به سبک شیعی بیشتر در مناطق شیعه نشین مانند استرآباد و مازندران توسط سلاطینی مانند «الغ بیگ»، «شاه محمود»، «سلطان حسین بایقرا» ضرب شده است. (ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۲۹) به عنوان مثال عبارت مذهبی «فمن يعمل مثقال ذره خیرا یره» عموماً بر پشت سکه های شاهرخ دوم، فریدون حسین در شهر استرآباد دیده می شود. (علاء الدینی، ۱۶۳، ۱۵۶: ۱۳۹۷)

۶.۴ ضرب سکه های سورشارژ شده

از ویژگی دیگر سکه های دوره تیموری، اقدام برخی حاکمان تیموری در زمینه ضرب سکه های سورشارژ شده است که موجب تغییر در نوع ضرب سکه عهد تیموری شده است. این سبک در محدودی از سکه های دوره ایلخانان نیز وجود داشت، نمونه ای از این نوع سکه متعلق به ابوسعید است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۵۰) در این روش با انتخاب پادشاه جدید به علت کمبود فلز یا محدودیت زمانی، علامت «سورشارژ» دو یا چند بار بر

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۲۵

روی سکه‌های در حال گردش نقش بسته است. (ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۱۶، فتحی، ۱۳۹۷: ۱۵۴) از نمونه سکه سورشارژ شده؛ سکه دوره سلطان احمد سال ۸۹۰ هـ.ق است که پشت سکه عبارت «به بود هرات» بر سکه متعلق به سلطان حسین بایقرا است. (ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۱۰۷)

تداوم سکه های عهد تیموری (۷۷۱-۹۱۳ ه.ق) با وزن های متفاوت: سکه های دوره تیموریان با جنس طلا، نقره و مس مانند دوره پیشین در وزن های متفاوت بین ۱/۱۶ تا ۱۱ گرم، در شهر های سمرقند، هرات، سبزواری، نیمروز، سمنان، دامغان، بلخ، بخارا سجستان، نیشابور، طبرس، مرو، مشهد، ایبورد ضرب شدند. (توختیف، ۱۳۷۷: ۶۸-۷۳، ترابی طباطبائی، ۱۳۵۰: ۱۲۹، ۱۳۵، ۱۴۲، ترابی طباطبائی، ۱۳۴۷: ۵۲-۶۱، ۱۳۶، ۶۷، ترابی طباطبائی، سلیمانی، ۱۳۸۶: ۳۷-۳۸، ۴۸-۵۲، ۴۰-۵۴، ۹۷، ۶۱-۵۶، ۱۰۳، ۱۰۹، ۱۱۶-۱۱۲، ۱۴۵-۱۴۹، علاء الدینی، ۱۳۹۷: ۶۳، ۶۵، ۷۶، ۲۶۲، ۲۰۵، ۱۷۲، ۱۶۹-۲۶۰، ۲۳۵، ۲۷۶-۲۷۲، ۲۶۹، شریعت زاده، ۲۴۷، موزه ملی ملک، شماره اموال: ۵۰۰۱۰۶۰۲۱۱۱، ۱۲۷۰۱، ۳۳۳۰، ۱۲۷۲۹، ۳۰۰۰۰۶۰۰۰۱، ۳۰۰۰۰۶۰۰۰۱، موزه بانک سپه، شماره سکه ۱۲۷۰۱، ۱۲۷۲۹، ۳۳۳۰، نیک گفتار، تقوی، ۱۳۹۴: ۱۰۱)، با بررسی داده های ذکر شده در منابع کتابخانه ای و موزه ها این نتیجه حاصل می شود که میانگین وزن سکه های نقره در دوره های تیمور ۴/۳۳، شاهرخ ۵/۲۲، الغ بیک ۴/۳۸، ابوسعید ۴/۵۹ و سلطان حسین بایقرا ۱۷/۵ به گرم است. چنانچه معیار وزنی را ۵/۳۸ گرم یعنی نصف وزن تنکه دهلی، با توجه به میانگین سکه ها در نظر بگیریم میانگین سکه های شاهرخ و سلطان حسین بایقرا به معیار ذکر شده نزدیک تر هستند. بدون تردید اقدامات و اصلاحات انجام شده توسط برخی سلاطین پیرامون نظام پولی و حفظ ارزش پول و همچنین برخی عوامل در کاهش یا افزایش وزن سکه ها نقش داشتند.

۵. اقدام های انجام گرفته در حفظ ارزش پول

- فرمان تیمور جهت ساخت بازارها و رباط از عوامل موثر بر رشد تجارت و به جریان گذارنده شدن پول در چرخه معاملات بود. گزارش های ذکر شده در منابع، از جمله: تعمیر شهر بیلقان و بنای چهاربازار در آن، احداث بازار عراق نزدیک چهارسوق هرات، ساخت رباط ها در سمرقند، مشهد، استرآباد و قصبه کوسویه (خواند میر، ۱۳۷۲: ۱۶۵-۱۶۶) و بنای تیمچه ای مربع شکل مشتمل بر سی دکان و حجره

در «یزد» به دستور غیاث الدین سالار سمنانی در دوره تیمور (کاتب یزدی، ۱۳۸۶: ۸۶)

- نظریه افزایش تقاضا برای سکه در دوره تیمور، ضرب آن‌ها در شهرهای متعدد و با توجه به وزن و عیار طبق استاندارد تعیین شده دولتی از طرف حکومت مورد نظارت دقیق قرار گرفت. این سیاست پولی هرچند موجب یکسان سازی پول نشد اما توانست مظهر ایجاد دولت یکپارچه و واحد باشد.

- جمع آوری سکه‌های کهنه و ذوب دوباره آن‌ها برای تولید سکه‌های طراز نوین در سال ۷۸۱ ه.ق که بیشتر از جنس نقره به وزن ۶ گرم و به نام "تنکه" و سکه‌های نقره‌ای با وزن ۱/۵ گرم به نام "میری" ضرب گردید (توختیف، ۱۳۷۷: ۳۰-۳۵)

- سکه تنکه به طور هماهنگ به وزن تقریبی ۵/۲ گرم به نام شاهرخ، در قلمرو تیموریان متداول شد. از جمله حکومت‌هایی که تنکه طلای شاهرخ را رواج داد، قراقویونلوها بودند. سکه مذکور (سال ۸۴۹ ه.ق) در بغداد ضرب شد. (حیدر، راکسبورد، ۱۳۸۴: ۷۰-۷۱)

گزارش «عبدالرزاق سمرقندی» در سفر خود به هندوستان از فعالیت تجار ممالک مصر و شام، روم، آذربایجان، عراق، ممالک فارس، خراسان، ترکستان، دشت قبچاق و تمام بلاد شرق در بندرهرمز و معامله به صورت نقد و معاوضه، نشانگر رشد پول و رونق داد و ستد در دوره شاهرخ می باشد. (سمرقندی، جلد ۲ / دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۵۱۳-۵۱۴)

- الغ بیک به قصد گسترش امور تجاری در ماوراء النهر، سکه‌های مسی کهنه ضرب سمرقند را جمع آوری کرد و سکه‌های جدید وارد چرخه پولی شدند. از جمله تغییرات بر روی سکه‌ها، درج تصویر ستاره به شکل پنج گوشه روی سکه‌های مسی است، این سکه‌ها نه فقط در بخارا، بلکه در تمام آسیای میانه رایج بود. ضرب این سکه‌ها در رونق معاملات بازرگانی موثر بودند. (توختیف، ۱۳۷۷: ۵۰-۵۱)

- حمایت وزرای کارآمد در رعایت عدل، انصاف و توجه به اموراداری و مالی (خواند میر، ۱۳۵۵: ۳۸۲-۳۸۳) و حمایت شیوخ از جمله «عبیدالله احرار» از دولت سلطان ابوسعید در زمینه مالی، لغو «تمغای تجار» به خواسته عبیدالله احرار و پرداخت مبلغ‌های کلان به خزانه دولت (نوشاهی، ۱۳۸۰: ۴۴، ۵۷)

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۲۷

- اهمیت دادن سلطان حسین بایقرا به رونق داد وستد و دستور ساخت عمارت ها و بناهایی مانند مدرسه ، مسجد ،باغ و احداث رباط ها و کاروانسرا در هرات (خواند میر، ۱۳۷۲: ۱۷۴-۱۷۵) و همچنین لغو «باج و تمغا» جهت امنیت و حفاظت راه ها تا اموال و اسبان خلیق به سلامت برسند (نظامی، ۱۳۵۷: ۱۸۴-۱۸۵)

۶. عوامل موثر می توان در عدم ضرب سکه ها با وزن یکسان و کاهش وزن

- تلاش تیمور در جهت گسترش حوزه نفوذ خود و برپاکردن حکومت های تحت الحمایه در ایران و تسلیم پادشاهان و حاکمان شرق ایران (آل کرت ، سرداران و جئون قربان) ، (دانشگاه کمبریج ، ۱۳۸۷: ۸۰) به طوریقین حملات تیمور موجب نابودی و ویرانی اقتصادی شده و تا حدی در کاهش وزن سکه ها نقش داشته اند.
- حیف و میل کردن مجموع خزاین و اموال سمرقند در دوره خلیل سلطان (یزدی، ج ۲ ، ۱۳۸۷: ۱۳۳۳)
- جنگ های طولانی شاهرخ با آل جلایر و ترکمانان (دانشگاه کمبریج، ج ۶، ۱۳۹۷: ۱۴۳)
- نتایج زیانبار اقتصادی موسسه تجاری (ارتاقی) که برخی از امیرزادگان و امرای نامدار در آن سهام بودند (آکا، ۱۳۹۰: ۲۶۰-۲۶۱)
- منازعات و سرکشی مدعیان بر سر جانشینی الغ بیک ، نابسامانی های ایجاد شده در خراسان و دست اندازی های ترکمانان در غرب و ازبکان در شرق (رویمر، ۱۳۸۰: ۱۱۶-۱۱۷)
- نزاع و کشمکش بین پسران ابوسعید که مقارن بود با اقدام شییک خان در تسخیر بخارا و سمرقند (سمرقندی، ج ۲/دفتر دوم، ۱۳۸۳: ۶۴۶)

جدول مقایسه ویژگی‌های ظاهری نظام پولی دوره پیشاتیموری و تیموریان

مشترک	پ. واحد پولی	مشترک	ب. خط نوشته های سکه	مشترک	الف. لقب های سلطان ها.	دوره تاریخی
دینار در هر سه دوره	طغاتیمور: دینار و اجزاء آن یعنی درهم	خط کوفی در هر سه دوره	طغا تیمور: کوفی و اویغوری	لقب های عادل و الاعظم در دوره طغا تیمور و تیموریان	طغا تیمور: العادل . الاعظم	
	سربداران: دینار و درهم		کوفی بنائی و عربی		سربداران بدون ذکر نام و لقب	
	تیموریان: تومان، محمودی، تنکه، دانگی، میری، شاهرخی، دینار، کپکی. رایج‌ترین آن‌ها تنکه و دینار کپکی		تیموریان: خط و نوشتار ترکی، خط کوفی تغییر یافته از حالت شکسته به نسخ		تیموریان: العادل، الاعظم، بهادر، امان الزمان و جلیل ادیان، خان، الاعظم الخاقان الاعدل، الخاقان العادل، تیمور کورکان همتی دین در دوره الغ بیگ، بهادر خان، الاعظم الاکرم معزالدین و الدین، معین الدین مالک الرقاب الامم جلال الدین و الدین	
	وزن و فراوانی سکه‌های ضرب شده.	مشترک	ج. عبارات و نوشته‌ها	مشترک	ت. نقوش و شکل هندسی	
	دوره طغاتیمور (۷۳۸-۷۵۲هـ)، وزن تقریبی سکه‌ها بین ۲ تا ۷گرم. بیشتر در شهرهای نیشابور، اسفراین، جاجرم، سبزوار، بازار، طوس، سمنان و دامغان ضرب شده‌اند.	دوره طغاتیمور و تیموریان عبارت «خلداالله ملکه» شهادتین و نام چهار خلیفه . عبارت مذهبی «قل اللهم مالک ...» در سکه‌های سربداران و به ندرت در سکه طغا تیمور	در دوره طغاتیمور: خلداالله ملکه و سلطانه و شهادتین	نقش گل و دوایر خط و زنجیره در هر سه دوره	دوره طغاتیمور: گل های شش پر و هشت پر درون دوایر خط و زنجیره و لوزی	

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۲۹

	<p>دورهٔ سربداران: (۷۴۸-۷۸۱)، وزن تقریبی سکه ها بین ۱ تا ۷گرم. جنس: نقره و مس و یک مورد طلا ضرب سکه‌ها در شهرهای سبزوار، سمنان، اسفراین و دامغان بیشتر بوده است</p>		<p>در دوره سربداران به سبک سنی همانند دوره طغانتیمور و در نوشته های سکه‌ها به سبک شیعی استفاده از آیات قرآن و نام دوازده امام و گاه‌ها بانام های «الله، محمد، علی» تزئین شده است.</p>		<p>دورهٔ سربداران: کادر شش ضلعی چهار پر و کادر شبیه هشت تشکیل شده از دو ردیف خط متحدالمركز</p>	
	<p>دوره تیموریان: وزن تقریبی سکه‌ها بین ۱۰ تا ۱۰ گرم. جنس: نقره، مس و به ندرت طلا.</p>		<p>دوره تیموریان: «خلدالله ملکه» و «خلدالله ملکه و سلطانه» و «خلدالله تعالی ملکه و سلطانه» توام با القاب آن‌ها حک شده، واژه‌های نامتعارف در برخی دوره‌ها مشاهده می‌شود، مانند: «عدل»، «به بود»، «حسبی الله، شیرمرد»، «علی ولی الله» و «علی المرتضی»</p>		<p>دورهٔ تیموریان: گل‌های چهار پر، نقوش هندسی مانند دو مربع و ضلع کمائی در مربع دوم، دواير خطی و زنجیره، ستاره پنج پر، شمسه چهارضلعی منتظم، سه دایره، نشان خاص در دوره تیمور و الغ بیک، شکل خرگوش فقط در دوره سلطان ابوسعید</p>	

۷. نتیجه‌گیری

با بررسی سکه‌های دوره‌ی فروپاشی ایلخانان تا پایان حکومت تیموریان نتایج حاصله بدین شرح است:

دوره‌ای که سربداران چندان استقلالی نداشتند طی مناسبات حسنه و تسامحی که به ناچار با طغایمور داشتند فرهنگ مغولی در کنار فرهنگ اسلامی استمرار یافت. غالباً سکه‌ها با خط اویغوری و عربی و به سبک سنی ضرب شدند. طرح‌ها و نقش سکه‌ها هندسی بوده مانند دایره، شکل چند ضلعی و گل شش پر و هشت پر که از دوره ایلخانان تبعیت می‌کند، این نقش‌ها در سکه‌های سربداران نیز به کار رفته است. مسالمت سربداران با طغایمور و ضرب سکه به نام او در اقتدار سیاسی طغایمور نقش داشت. وی سکه‌های خود را همراه با فرهنگ مغولی، در شهرهای متعدد از جمله هرات، طوس، سبزواری، اسفراین، دامغان، ابیورد ضرب کرد.

در برهه‌ای که سربداران استقلال داشتند نیز سکه‌ها تحت تاثیر گرایش دینی و سنی مذهب طغایمور باتکیه بر فرهنگ مغولی توأم با شعارهای اسلامی ضرب شدند، مانند سکه‌های ضرب شده در دوران حاکمیت امیر مسعود و برخی جانشینان وی. همچنین تعداد ضرب سکه‌ها به سبک و سیاق دوره طغایمور یعنی تداوم فرهنگ مغولی - اسلامی پس از مرگ وی حتی در عهد یحیی کرابی و جانشینانش در دارالضرب‌های خراسان به چشم می‌خورد. امادر سکه‌های علی موید تداوم اندیشه دینی تشیع و اخذ فرهنگ اسلامی دوره ایلخانان (بخصوص از دوره اولجایتو) تبلور بیشتری یافت. در این دوره سکه‌ها به سبک شیعی و با استفاده از خط عربی ضرب می‌شوند، درج آیات قرآنی با مفاهیم مبارزه و اعتقاد به مشیت الهی در تبلیغ اسلام و تشیع در قلمرو سربداران نقش مهمی ایفا کرده است.

البته اقدامات اجتماعی و اقتصادی خواجه شمس‌الدین علی تاحدودی در رونق کار بازرگانان و اصناف موثر بوده است و این امر تاحدودی توانست سربداران را به اهداف خود که گسترش ایدئولوژی شیعی بود نزدیک کند.

پس به قدرت رسیدن تیموریان (۷۷۱-۹۱۳ ه.ق) همچنان دو گرایش دینی سنی و شیعه در کنار فرهنگ ترکی و دیوانسالاری ایرانی نمایان است. نتایج حاصله از بررسی‌های سکه‌ها این دوره در زمینه تداوم ویژگی‌های نظام ضرب سکه از دوره پیشین نشان می‌دهد: ۱.

خطوط عربی و فارسی در کنار خط ترکی در ضرب سکه ها به کار رفت. ۲. متن و نوشته های سکه ها و لقب هایی مانند العالم، بهادر، الاعظم و ابوالغازی از دوره ایلخانان اقتباس شد و بر سکه ها غالباً شعارهای اهل سنت مانند «خلدالله ملکه»، شهداتین و نام چهارخلیفه نقش بسته اما در برخی سکه های این دوره مانند شاهرخ، سلطان حسین بایقرا عبارت شیعی و شعارهای اسلامی درج شده است. ۳. فرم سکه ها مانند دوره ایلخانان مدور بوده و از نقوش هندسی استفاده شده است. ۴. واژه های ترکی - کورکان، سوزوم در دوره های الغ بیک و ابوسعید غلبه بیشتری بر واژه های فارسی دارد اگرچه واژه «تعالی» به زبان مغول یعنی تنکری، به معنای خداوند بر روی سکه ها حک شده است. واژه های فارسی به کارفته «شاه» در عهد محمود و «به بود» در سکه های سلطان حسین بایقرا است. ۵. بدون تردید ارادت برخی سلاطین تیموری در پذیرش فرهنگ ایرانی به گسترش زبان و ادبیات فارسی کمک کرده است از جمله، علاقه مندی تیمور به کسب اطلاعات در مورد تاریخ عرب، عجم و ترک، اقدام شاهرخ در زمینه احداث زیارت گاه ها و علاقه مندی وی به ادبیات و اشعار فارسی و قراردادن هرات به عنوان مهد ادبی، علمی و هنری در کنار زبان ترکی در زمان سلطان حسین بایقرا. با توجه به این علاقه مندی ضرب سکه های این دوره تحت الشعاع هنر، زبان فارسی و فرهنگ ایرانی قرار گرفته است. توجه تیمور به اهل صنعت و پیشه ی اقوام مختلف به رونق اقتصادی و تلاش در جهت یکسان سازی پول واحد و ضرب سکه های نوین کمک کرد. ضرب سکه تنکه با وزن یکسان توسط شاهرخ، ضرب سکه های جدید مسی در عهد الغ بیک، توجه به رفاه حال تاجران در دوره ابوسعید و سلطان حسین بایقرا، همچنین رونق داد و ستد در این دوره به افزایش ضرب سکه ها و به دنبال آن به ثبات نسبی در نظام پولی کمک شایانی کرد.

کتابنامه

- آکا، اسماعیل، (۱۳۹۰) تیموریان، ترجمه اکبر صبوری، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
- آیتی، عبدالمحمد، تحریر تاریخ و صاف، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳، چاپ سوم
- آژند، یعقوب (۱۳۶۵)، قیام شیعی سربداران، قیام شیعی سربداران، تهران، نشر گستره، چاپ اول.

- ابن عربشاه (۲۵۳۶). زندگی شگفت آور تیمور، ترجمه محمدعلی نجاتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چ ۱.
- ابن بطوطه (۱۳۷۰)، سفرنامه، ج ۱، ترجمه محمد علی موحد، تهران، انتشارات آگاه، چاپ پنجم. اسمیت، جان ماسون، (۱۳۶۱)، خروج و عروج سربداران، ترجمه یعقوب آژند، تهران، واحد مطالعات و تحقیقات فرهنگی و تاریخی، چ ۱.
- بابویه، محمد بن علی (۱۳۴۷)، عیون الاخبار الرضا، ج ۲، ترجمه حمید رضا مستفید و علی اکبر غفاری، تهران، صدوق.
- بوآزل (۱۳۴۳). تمدن تیموریان، ترجمه محمد باقر امیرخانی، دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال شانزدهم، شماره ۶۸.
- پاکزادیان، حسن، (۱۳۹۶). تاریخ در سکه‌های سربداران، تهران، انتشارات خواندنی، چ ۱.
- پطروشفسکی. ا. پ، کاریال یان، (۱۳۶۶). تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوره مغول، ترجمه یعقوب آژند، تهران موسسه اطلاعات، چ ۱.
- ترابی طباطبایی، جمال، (۱۳۵۱). رسم الخط اویغوری، نشریه شماره ۶ موزه آذربایجان، چاپ شفق، ج ۱.
- ترابی طباطبایی جمال (۱۳۸۶). سکه‌های کورکانیان و سورشازرها، تبریز، انتشارات مهدی آزادی، چ ۱.
- تقوی، عابد، نیک گفتار، احمد، (۱۳۹۴) سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده تاریخی خراسان بزرگ، دوره ۶، شماره ۲۰.
- توختیف، عرفان (۱۳۷۷). سیاست پولی مالی تیمور و خاندان او و سکه‌های آنها، قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، چ ۱.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله، مجمل التواریخ سلطانی (مجموعه)، نسخه خطی کتابخانه ملک تهران، شماره ثبت ۴۱۶۴.
- حاجیلو محمد علی (۱۳۸۶). ریشه های تاریخی تشیع در ایران، قم، مجمع جهانی شیعه شناسی، چ ۱
- جعفریان، رسول، (۱۳۹۳) تاریخ ایران از آغاز اسلام تا پایان صفویان، نشر علم، چ ۱.
- خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین (۱۳۷۲)، مائراالملوک، به تصحیح میرهاشم محدث، تهران، موسسه خدمات فرهنگی رسا، چ ۱.
- خواندمیر، غیاث الدین بن هماد الدین (۱۳۵۵). دستورالوزراء تصحیح سعید نفیسی، تهران: اقبال، چ ۱.

تداوم و دگرگونی در نظام ضرب سکه ... (نسرین میرآخورلو و محبوبه شرفی) ۳۳۳

دانشگاه کمبریج (۱۳۹۷)، تاریخ دوره تیموریان، قسمت اول، ج ۶، ترجمه تیمور قادری، تهران: مهتاب، چ ۴.

دانشگاه کمبریج (۱۳۷۹)، تاریخ ایران در دوره تیموریان، ترجمه یعقوب آژند، تهران، جامی، چ ۱. رویمر، هانس و دیگران، (۱۳۸۰) ایران در راه عصر جدید، ترجمه آذر آهنچی، تهران: دانشگاه تهران، چ ۱.

زامباور، (۲۵۳۶). نسب‌نامه خلفا و شهریاران، ترجمه محمد جواد مشکور، تهران، کتابفروشی خیام، چ ۱.

زمخشری، محمود بن عمر بن محمد، (۱۳۸۹) تفسیر کشاف، ج ۱، ترجمه مسعود انصاری، تهران، ققنوس، چ ۱.

سعیدی مریم، پروانه معاذالهی (۱۳۹۴)، سنت ترجمه در عصر ایلخانان و تیموریان، تهران، نشر قطره، چ ۱.

سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق (۱۳۸۳) مطلع السعدین و مجمع البحرین، تصحیح عبدالحسین نوایی، ج ۲، دفتر ۲، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چ ۱.

سمرقندی دولت‌شاه (۱۳۸۳)، تذکره الشعراء، به اهتمام ادوارد براون، تهران، اساطیر، چ ۱. شامی، نظام‌الدین (۱۳۶۳)، ظفرنامه، تهران، انتشارات بامداد، چ ۱.

شرفی، محبوبه (۱۳۹۲). زندگی، زمانه و تاریخ نگاری و صاف شیرازی، تهران، پژوهشکده تاریخ اسلام، چ ۱.

شرفی، محبوبه (۱۳۹۵). نظام ضرب سکه و مبادلات پولی در عصر ایلخانان، مجله پژوهش‌های تاریخی اسلام و ایران، ش ۱۹.

شریعت زاده، علی اصغر، (۱۳۹۰). سکه‌های ایران زمین، تهران، نشر پازینه، چ ۱. شمسی، شمیسا شاطری، میترا، احمدی، (۱۳۹۷). تحلیل فزاینده مشروعیت‌سازی بر سکه‌های ایلخانان (۷۳۶-۶۵۷ ه.ق)، نشریه: جستارهای تاریخی؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دو فصل نامه علمی، پژوهشی - سال نهم، شماره ۲، پاییز و زمستان.

صالحی، کوروش، (۱۳۹۶). بررسی سکه‌ها و دارالضرب‌های ایران در عصر ایلخانان (۷۵۴-۶۵۴ ه.ق)، تهران، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.

علاء‌الدینی بهرام، (۱۳۹۷)، سکه‌های ایران دوره گورکانیان (تیموریان)، تهران، پازینه، چ ۱.

فتحی، لیلا (۱۳۹۷). نقوش سکه‌های باستانی؛ حکومت تیموری، تهران: نامه خرد، چ ۱.

عارف نوشاهی (۱۳۸۰)، احوال و سخنان خواجه عیبدالله احرار، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، چ ۱.

۳۳۴ پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال ۱۱، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

فراهانی منفرد، مهدی (۱۳۸۱). پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چ ۱،
کاتب یزدی، (۱۳۸۶)، احمد بن حسین بن علی، تاریخ جدید یزد، به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، چاپ سوم.
لمبتن. آن (۱۳۸۲)، تاریخ میانه ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر نی، چ ۲.
مجلسی محمد بن باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، ج ۹۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چ ۲، ۱۴۰۳ق، باب ۱۱۰، ص ۲۹۴.
موزه ملی ملک، شماره اموال ۳۰۰۰،۰۶،۰۰۰۱۲
نیک گفتار، احمد، (۱۳۸۸). بررسی و شناسایی سکه‌های ضرب شده در اسفراین از آغاز ایلخانان تا پایان صفویه، مشهد، انتشارات راهیان سبز، چ ۱.
یزدی، شرف‌الدین علی (۱۳۸۷)، ظفرنامه، ج دوم، به تصحیح سعید میر محمدصادق و ترجمه عبدالحسین نوائی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چ ۱.
یلفانی، رامین، مجید حاجی تبار، (بهار ۱۳۹۵) بررسی سیاست‌های مذهبی سریداران (۷۸۳-۷۳۸ هـ) با تکیه بر مسکوکات، نشریه مطالعات تاریخ فرهنگی، پژوهش‌نامه‌ی انجمن ایرانی تاریخ، سال هفتم، شماره بیست و هفتم.

Dilar, Omar (2006), ILKHANIDS, Istanbul.

Stephen Album (2011), Checklist of Islamic coins, Santa Rosa, California, P. 8-270

Linda Komaroff (1986), THE EPIGRAPHY OF TIMURID COINAGE: SOME PRELIMINARY REMARKS, American Numismatic Society.